

Shahid Bahonar
University of Kerman

Constitutional revolution and anti-corruption of Mosavat newspaper

Reza moeini roudbali

¹. Assistant Professor at the Department of Theology and Islamic Studies of Farhangian University, Tehran, Iran.

E-mail: r.moeeni@cfu.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: <i>Research Article</i> Article history: Received: <i>10 August 2022</i> Revised: <i>15 September 2022</i> Accepted: <i>5 Jan 2022</i> Published online: <i>25 March 2023</i> Keywords: <i>Iran,</i> <i>Qajar,</i> <i>constitutionalism,</i> <i>anti-corruption,</i> <i>Mosavat newspaper.</i>	The Qajar era and specifically the constitutional revolution is one of the milestones in the contemporary history of Iran. One of the reasons for the constitution in Iran was the economic crisis that made the people fed up. In addition to granting concessions to Russia and England, the unbridled administrative corruption of the Qajar had created a chaotic situation in the country. With the implementation of the constitution, one of the goals of the constitutionalists was to fight against such corruptions. In the current research, we are trying to answer these questions with a descriptive-analytical approach: What was the position of the newspaper Mosavat regarding this corruption? What solutions did it propose to get out of the economic crises and administrative corruption? The findings indicate that Mosavat, while emphasizing the urgent and urgent fight of officials and people against this corruption, the formation of the National Council, the establishment of the law, the criticism of the ruling body and parliamentarians, the formation of judicial courts to fight corruption and finally replacing the youth and He considered the forces of scholars and scientists with clean hands instead of corrupt embezzlers to get out of corruption as one of the foundations of Iran's independence.

Cite this article: Moeini roudbali, Reza. (2023). **Constitutional revolution and anti-corruption of Mosavat newspaper**, Iranian Civilization Research, 4(2) 46-64.

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIC.2023.3693>

English Extended Abstract

---

1. Introduction

One of the important dimensions and features of the press of the constitutional era is their anti-corruption dimension. The resonance of these struggles in newspapers such as Mosavat is such that it depicts the social history of this era in addition to the economic history. Corruptors in the absence of the rule of law. They had an effective role in the political, social and economic reactions of the Qajar period. Their entry into the mentioned fields had confronted the society with many crises. As a law-based revolution, the constitutional revolution had a series of principles and laws specific to it, and being bound by these laws could be effective in fighting corruption. In this way, the columnists of the newspaper Mosavat tried to fight and remove such corruptions by presenting their enlightening articles and writings. Among the obstacles and crises of the country before the constitution Mosavat, considered the corruption of the Qajar, who had taken the country backward by giving economic privileges to foreigners and creating organized administrative corruption inside. Due to the importance and novelty of the issue, this essay intends to analyze and comment on the features of corruption and the strategies to combat it in the newspaper, using a descriptive-analytical method. For this reason, the questions that this research tries to answer are, what was the reaction of Equal, as one of the most important opponents of the Qajar government, to anti-corruption, and what were the solutions to fight against this corruption from the perspective of the newspaper writers, and in this regard, what How much were they able to succeed? In response, it should be said that Equality, while pointing to the various aspects of corruption before the constitution, by including numerous articles, expressed disgust with this corruption, and secondly, the establishment of the National Council, the rule of law, the expertise and commitment of the members of the parliament and the ruling body, and their criticism. Finally, he announced the replacement of young, educated and clean forces in place of former corruptors as the most important solutions to fight corruption. Although there was a lot of hope in the beginning, but with the creation of numerous internal and external crises, the way to its realization was blocked, and again corruption and continued tyranny brought the constitutional ideals to a crisis.

2. Research methodology

In this research, by using the library method and using ASR Qajar press (Mosavat newspaper) and with the descriptive-analytical method, the method of anti-corruption has been discussed from the perspective of this newspaper. Based on this, the most important factors of corruption were identified from the perspective of this newspaper, and the contents were scientifically analyzed using the descriptive-analytical method.

3. Discussion

Corruption is classified in different types including political, economic, administrative and cultural. The phenomenon of corruption is rooted in internal factors, political, economic, social and cultural factors. Individualism, lack of accountability, nepotism in selection, monopolization also play a role in administrative corruption. The existence of corruption among the ruling class leads to

English Extended Abstract

---

people's lack of trust in the government and a decrease in the validity of moral values in the society. During the Qajar era, the Shah was at the top of the government pyramid and the form of government was autocratic. In order to cure various financial crises, the Qajar kings put the position of the state government up for auction and the elected rulers also tried to to earn income through the compensation tax. In fact, this financial pressure was heavy on the shoulders of the lower class. Dependence on foreign countries had a political, ideological and economic dimension, and in the Qajar era there was a dialectic between the external structures of control and the internal reactions of resistance against them.

The picture drawn by the social reformers of the Qajar era, parallel to the time of the constitutional movement, is indicative of the corruption prevailing in Iran's governing system. Talebov spoke about the weakness of personality, identity and social status of all classes, from the king and courtiers to the subjects and the common people, who are in the bed of the atmosphere. Unsafe was developed during the rule of the Qajar kings. Equality, which was considered among separatist intellectuals, with the realization of the constitution, points to the rule of law as one of the most important factors in the fight against corruption in the country. From the point of view of equality, the most important solution to the disadvantages of the previous years, including the unbridled corruption caused by the tyranny, was reforming and regulating the legislative and executive branches, providing money, and reforming the financial practice. He considered the amendment of the last two cases subject to the amendment of the legislature. Because according to him, until the legislative branch is reformed and as long as the state of the parliament is in its current form, not only the executive branch will not be organized; rather, income generation and progress will not be achieved. Therefore, according to the author, all the lawyers (representatives) of the parliament and the individuals of the Iranian nation should try with all their strength to correct and regulate the legislative branch.

Also, while paying attention to the role of science and awareness in advancing the constitutional goals, the newspaper emphasized the importance of learning science in curbing tyranny and fighting corruption in authoritarian systems. The lack of regular and organized ministries and the lack of competent and caring managers at the head of these ministries were other factors of administrative corruption from the perspective of equality. Mosavat also gave special consideration to having numerous judicial and legal courts in the fight against corruption.

4. Results

The constitutional revolution is one of the most important events in the contemporary history of Iran, whose wide dimensions have always been criticized from different aspects. Among the important factors that caused the formation of this movement, we can mention the political and economic corruption in Iran and the presence and enlightenment of intellectuals. In this article, the focus is on the corruption in the newspaper Mosavat. The newspapers of this period and their articles had a great contribution in the formation of the constitutional movement. Mosavat paid full attention to the root problems of Iranian society; Difficulties such as the behavior and rule of the rulers, the nature of the ruling class, the status of the lower classes, the national economy of the

English Extended Abstract

---

society, etc., he expressed his intentions and content with a free and unpretentious writing style in all political issues. Equality avoided flattery and flattery, which was the style of some newspapers of those days, and in every city or town where the oppressed were fed up with the brutality of the dictatorial rulers and wrote petitions and complaints, the editor of Equality published it without fear or fear. Kurds. With the constitutional revolution and the struggle of constitutionalists and the establishment of an institution called Parliament, Equality, while paying attention to the results of constitutionalism (the establishment of Majlis [Parliament]), which restrained the tyranny of Shah Qajar, considered the constitution as a revolution. Considered important in the fight against the corruptions that the Qajars had imposed on the country. For this reason, while pointing to the reflection of the dimensions of this corruption, especially the economic corruption before the constitution and being happy with the realization of constitutionalism based on the rule of law, to fight corruption, apply the rule of law in the country's administrative system and form the National Council and use real representatives and He had a firm belief in modern science. In this way, of course, he considered the spirit of criticism of parliamentarians to be very effective. Also, having many judicial courts in all parts of the country in order to fight against corruption, embezzlers considered it an important and necessary step. The conclusion is that even though Iranians like Mohammad Reza ach Mosavat ieved some of their goals (political and economic) in constitutionalism; But on the other hand, Iranians could not establish their ideal system in the society. But the previous wishes did not go away. The wish is to have a free and law-abiding society where citizens enjoy human rights and live in an independent and advanced country. The constitutional revolution was the first step to achieve these goals. At the same time, in a country like Iran, with a history of several thousand years of autocracy, it is necessary to honor that revolution and keep alive the name and reputation of Iranians who fought to create an advanced society hundreds of years ago. Despite the clarifications of Equality and other newspapers of the constitutional era in the fight against corruption, it must be acknowledged that the later assemblies witnessed the presence of the same former corrupt groups such as landlords and large landowners in the country's executive and legislative scene, which created a crisis in the constitutionality and trampled its ideals were effective.

پژوهشنامه تمدن ایرانی

شابا الکترونیک: ۸۶۷-۲۸۲۱

انقلاب مشروطه و فساد ستیزی روزنامه مساوات

رضا معینی رودبالی^۱

^۱ استادیار گروه آموزش الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول). r.moeeni@cfu.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
عصر قاجار و به صورت مشخص انقلاب مشروطه از نقاط عطف تاریخ معاصر ایران می باشد. یکی از دلایل وقوع مشروطه در ایران بحران های اقتصادی بود که مردم را به ستوه آورده بود. علاوه بر واگذاری امتیازات به روس و انگلیس، فساد لجام گسیخته اداری قاجارها، وضعیت بغرنجی را در کشور به وجود آورده بود. با تحقق مشروطه، یکی از اهداف مشروطه خواهان مبارزه با اینگونه فسادها بود. در تحقیق حاضر، با رویکردی توصیفی-تحلیلی درصدد پاسخگویی به این سوالات هستیم که روزنامه مساوات نسبت به این فساد چه موضعی داشت؟ چه راه حلهایی را برای برون رفت از بحران های اقتصادی و فساد اداری پیشنهاد داد؟ یافته ها حکایت از آن دارد که مساوات ضمن تأکید عاجل و فوری بر مبارزه مسئولان و مردم با این فساد، تشکیل مجلس شورای ملی، وضع قانون، انتقاد پذیری هیأت حاکمه و نمایندگان مجلس، تشکیل محاکم قضایی مبارزه با فساد و سرانجام جایگزین نمودن جوانان و نیروهای عالم و دانشمند و پاک دست به جای اختلاسگران فاسد را برای برون رفت از فساد به عنوان یکی از پایه های استقلال ایران اجتناب ناپذیر می دانست.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۱۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۵/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۱۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۱۲/۲۵ کلیدواژه ها: ایران، قاجاریه، مشروطیت، فساد ستیزی، روزنامه مساوات.

استناد: معینی رودبالی، رضا (۱۴۰۱). انقلاب مشروطه و فساد ستیزی روزنامه مساوات. ۴ (۲)، ۶۴-۴۶.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIC.2023.3693>

۱. مقدمه

بدون تردید یکی از راه کارهای مؤثر در مبارزه با فساد اداری در ایران و سایر جوامع، تأمل در تاریخ این کشورها می‌باشد. آشنایی با زمینه‌های تاریخی مبارزه با فساد در جوامع مختلف می‌تواند در سیر پیشرفت این جوامع مؤثر واقع شود. انقلاب مشروطه یکی از برجسته‌ترین رویدادهای صد سال اخیر می‌باشد که نقطه عطفی در تاریخ معاصر ایران شمرده می‌شود. این انقلاب که با ظهور عقاید، باورها و اندیشه‌های نو همراه بود، مسیر تاریخ جامعه را به شدت تحت تأثیر قرار داد و شاید یکی از بارزترین و اثرگذارترین تجلی این اندیشه‌های نو را بتوان در سیاست و ادبیات این دوره جست و جو کرد. به نظر می‌رسد با افزایش روابط ایران با دولت‌های اروپایی آرا و اندیشه‌های روشنفکران و آزادی خواهان آن سرزمین‌ها، اهل قلم و اندیشه ایران را تحت تأثیر قرار داده است. آشنایی با اعتقادات جدید که استبداد سلطنتی و محافظه کاری سیاسی را مردود می‌دانست و اصول برابری و آزادی و برادری را می‌ستود، روشنفکران ایرانی را به تحول و تأمل در اندیشه و تفکر سوق داد. از طرف دیگر نفوذ اقتصادی اروپا و بی‌کفایتی پادشاهان قاجار، منجر به آشفتگی اقتصادی و اجتماعی ایران شد. درخواست‌های مکرر شاهان قاجار، اعلام فرمان مشروطیت توسط مظفردالدین شاه، به توپ بستن مجلس شورای ملی و فساد همه‌گیر دستگاه‌های دولتی، چهره‌ای نابسامان به ایران داده بود (وارسته فر و دیگران، ۱۳۸۹: ۳۷۴؛ صحرایی و نظری، ۱۳۸۶: ۱۲۴؛ رحمانیان، ۱۳۸۹: ۱۲۵؛ حضرتی، ۱۳۸۷: ۵۵). یکی از ابعاد و ویژگی‌های مهم مطبوعات عصر مشروطه، بعد فسادستیزی آنان می‌باشد. طنین این مبارزات در روزنامه‌هایی چون مساوات به گونه ایست که علاوه بر تاریخ اقتصادی، تاریخ اجتماعی این عصر را هم به تصویر می‌کشد. مفسدان در نبود حاکمیت قانون در فعل و انفعالات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی دوره قاجار نقشی مؤثر داشتند. ورود آنان به عرصه‌های ذکر شده، جامعه را با بحران‌های عدیده‌ای مواجه نموده بود. انقلاب مشروطه به عنوان انقلابی مبتنی بر قانون، یک سری اصول و قوانین مختص به خود داشت که مقید بودن به این قوانین می‌توانست در مبارزه با مفاسد مؤثر واقع گردد. در این راه، مقاله نویسان روزنامه مساوات با ارائه مقالات و نوشته‌های روشنگرانه خود سعی بر مبارزه با زدودن اینگونه فسادها نمودند.

۱-۱. بیان مسأله

از نخستین روزنامه ایران که به وسیله میرزا صالح شیرازی بنیان‌گذار مطبوعات ایران در عهد محمدشاه قاجار انتشار یافت، تا مطبوعات پرشمار سال‌های مشروطه زمان زیادی گذشت و در این دوران از کاغذ/خبر تا وقایع/تفاهیه و روزنامه‌هایی چون قانون، حبل‌المتین کلکته، ثریا و چهره نما و شمس که در خارج از کشور چاپ و منتشر می‌شدند و در ایران توزیع می‌شدند، همگی راه و رسم روزنامه‌نگاری را بر هموطنان خود گشودند. پیشینه فعالیت‌های مطبوعاتی در ایران به سال‌های پایانی دوران قاجار بر می‌گردد و همگام با دگرگونی‌های ساختاری و محتوایی حکومت، جایگاه و نقش و حقوق و آزادی‌های مطبوعات نیز دستخوش تحولات شده است (بیلتن، ۱۳۸۹: ۲۲۸). با رشد مطبوعات که مردم را با حقوق و مفاهیم تازه آشنا می‌کردند، ایرانیان نیز از خواب غفلت بیدار شده و به حقوق حقه خود بیش از پیش آگاه شدند. مساوات از جمله موانع و بحران‌های کشور در قبل از مشروطه را فساد قاجارها می‌دانست که با واگذاری امتیازات اقتصادی به بیگانگان و همچنین ایجاد فساد سازمان یافته اداری در داخل، کشور را به قهقرا برده بودند. نظر به اهمیت و تازگی موضوع، این جستار در نظر دارد با روشی توصیفی-تحلیلی ویژگی‌های فساد و راهکارهای مبارزه با آن را در روزنامه مساوات مورد بررسی و امعان نظر قرار دهد. براین مبنا سؤالاتی که این تحقیق درصدد پاسخگویی به آن برآمده است این

است که مساوات به عنوان یکی از مهمترین مخالفان حکومت قاجار چه واکنشی نسبت به فسادستیزی نشان داد و راه‌های مبارزه با این فساد از دیدگاه نویسندگان روزنامه چه بود و در این راستا به چه میزان توانستند توفیق پیدا کنند؟ در پاسخ باید گفت که مساوات ضمن اشاره به ابعاد مختلف فساد قبل از مشروطه، با درج مقالات متعدد به انزجار از این فساد اقدام نمود و ثانیاً تشکیل مجلس شورای ملی، حاکمیت قانون، تخصص و تعهد نمایندگان مجلس و هیأت حاکمه و نقد‌پذیری آنان و سرانجام جایگزینی نیروهای جوان و تحصیل کرده و پاک دست به جای مفسدان سابق را به عنوان مهمترین راه حل‌های مبارزه با فساد اعلام نمود. مواردی که هر چند در ابتدا با امیدواری زیادی همراه بود؛ اما در ادامه و با ایجاد بحرانهای متعدد داخلی و خارجی راه را بر تحقق آن بست و مجدداً فساد و در ادامه استبداد، آرمانهای مشروطه را به بحران برد.

۲-۱. پیشینه پژوهش

در باره نظام اداری و مسئله فساد در درون حاکمیت قاجاریه تحقیقات ارزشمند و ارزنده‌ای نوشته شده است. فرزام اجاللی در «بنیان حکومت قاجار: نظام سیاسی ایلی و دیوانسالاری مدرن»، به تمرکز بر شکل‌گیری نظام اداری ایران در دوران فتحعلی شاه قاجار همت نموده است. علی رضا صیاد (۱۳۹۳) در رساله: «آسیب‌شناسی نظام اداری ایران در دوره قاجار» به بررسی سیر نظام اداری ایران عصر قاجار در چند مرحله متمایز می‌پردازد: مرحله مدیریت سنتی به سیاق دیوانسالاری کهن ایران که دنباله سنن اداری سلجوقی و صفوی بوده است، مرحله اصلاحات نیم بند برای رفع و رجوع مشکلات ملموس ولی لازم که تا حدودی به بهبود عملکرد دوایر دولتی منجر شد و سرانجام مرحله رویکرد به قواعد مدرنیته که با استفاده از تجارب تاریخی به تحول کمی نهاد اداری در دوره پهلوی و تبدیل حکومت به دولت مدرن منتهی گردید. رضا علی محسنی (۱۳۸۵) نیز در مقاله «فساد و ابعاد آسیب‌شناسی آن در نظام اداری ایران» به ابعاد فساد در نظام اداری ایران پرداخته است.

همه این پژوهش‌ها به ابعاد فساد در نظام اداری ایران با توجه منابع تاریخی اشاره نموده‌اند و کمتر به مواضع روزنامه‌های عصر مشروطه در مورد این مباحث و به ویژه موضع فسادستیزی آنان ورود نموده‌اند. بنابراین نویسنده مقاله برای نخستین بار به بازتاب فسادستیزی از منظر این روزنامه (مساوات) می‌پردازد.

۳-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

شناخت و بررسی منشأ فساد و ویژگی‌های آن در عصر قاجار، افزون بر شناخت انواع فساد، می‌تواند نوع نگاه و منظر روزنامه‌های این دوره چون مساوات را نسبت به نحوه مقابله با آن تبیین و آشکار نماید. اهمیت تحقیق حاضر از آن روست که مساوات به عنوان یک روزنامه تندرو نقشی مهم در مبارزه با استبداد محمد علی شاه بر عهده گرفت و با ارائه موضوعات مهم چون (مجلس، آزادی و ...) که برآمده از مدرنیته غربی بود، نقشی مهم در مشروطه و ایجاد حاکمیت قانون به عنوان یکی از راهکارهای مهم مبارزه با فساد ایفا نمود.

۲. نظری اجمالی در باره زندگینامه محمد رضا مساوات برازجانی

از جمله افرادی که نقش مهمی در انقلاب مشروطه داشتند، سید محمد رضا مساوات بود، او که به دلیل روزنامه انقلابی‌اش به این نام معروف شد. در اصل برازجانی بود و در اوائل عمر نزد نصرالله‌خان دبیرالملک پسر حاجی محمد حسین خان جبه دار باشی شیرازی ساکن تهران امرار معاش می‌کرد و در نزد ابوالحسن جلوه حکیم معروف تحصیل می‌کرد. مساوات در سال ۱۳۲۱ق / ۱۲۸۱ش به مجمع آزادمردان در تهران پیوست. با تأسیس انجمن ملی در محرم

۱۳۲۲ق/۱۲۸۲ش با رهبری ملک‌المکملین، سید محمدرضا به آن پیوست. جهانگیرخان صور اسرافیل، مدیر روزنامه صور اسرافیل، سید جمال واعظ، از ناطقان بسیار سخت‌کوش، ملک‌المکملین، یحیی دولت‌آبادی و برادرش علی محمد در ربیع‌الاول ۳۲۲ ق/۱۲۸۲ش به همراه عده‌ای از رهبران انجمن ملی مخفی از ترس این که انجمن از طرف جاسوسان دولتی کشف شود، ۹ نفر را از بین خود برای سرپرستی و اداره کردن جمعیت انتخاب کردند که مساوات از آنها بود. او در هیات کوچک ۵ نفره این کمیته نیز حضور داشت (ملک زاده، ج ۲، ۱۳۶۳: ۲۳۸—۲۴۴). نام محمدرضا مساوات تقریباً در تمام حوادث مشروطه در تهران ذکر شده که به چند نمونه آن اشاره می‌شود: در جریان مهاجرت علما از تهران به شاه عبدالعظیم وقتی بنا به پیشنهاد عین‌الدوله، سیداحمد طباطبایی برادر سید معروف قرار شد با شاه و صدراعظم ملاقات کند و چون ترس از سستی آزادیخواهان و یا پراکنده شدن متحصنین پیش آمد، مساوات که پنهانی به تهران برگشته بود، در خانه ملک‌المکملین پیشنهاد کرد که از هر راهی مانع شوند که میان عین‌الدوله و متحصنین بخصوص علما توافق شود (همان: ۲۸۷).

بعد از بازگشت علما و آزادیخواهان به تهران، عین‌الدوله از اعطای حقوق مورد توافق خودداری کرد. همین امر موجب شد که کار انجمن‌ها دوباره بالا بگیرد. در درگیری دولت با مردم وقتی دولت شیخ محمد واعظ را زندانی کردند، مردم برای آزادی او تجمع کردند. در این میان طلبه‌ای به نام سید عبدالحمید کشته شد. چون این اتفاق افتاد، مساوات که در بین مردم بود، سخت خشمگین شده و قزاقی را کشت. (همان: ۳۵۷) با اوج‌گیری درگیری‌ها بین دولت و آزادیخواهان، عده‌ای از علما به قم رفتند و ماجرای تحصن در سفارت انگلیس پیش آمد؛ اما در این میان آنچه که مردم را به ادامه مخالفت با رژیم تشویق می‌کرد، شب نامه‌ها بود. یکی از مشهورترین این شب نامه‌ها، صبح نامه‌ای بود که توسط مساوات با چاپ ژلاتین در تهران منتشر می‌شد. در واقع صبح نامه آخرین شب‌نامه پیش از مشروطه است. با جانفشانی و تلاش مستمر آزادیخواهان در تاریخ ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۴ق/ ۱۴ مرداد سال ۱۲۸۵ ش فرمان مشروطیت اعلام شد. بعد از اعلام مشروطیت و تشکیل مجلس اول زمانی که بحث از احداث بانک ملی بود، صبح نامه ادامه داشت و در حمایت از تشکیل بانک ملی و ایجاد تحرک در بین مردم، مساوات قلم می‌زد. (کهن، ج ۱، ۱۳۶۲: صص ۲۴-۲۳ و ۷۶-۷۵ و صص ۸۸-۸۹).

در مجلس دوم مساوات عضو دموکرات‌ها بود و زمانی که مجلس دوم با التیماتوم روسیه تعطیل شد و بسیاری از سیاسیون به مرکز ایران گریختند، مساوات هم جزو آنها بود. تا تشکیل مجلس سوم در تاریخ ۱۷ محرم ۱۳۳۴ ق / ۱۴ آذر ۱۲۹۳ ش، که مساوات به عنوان نماینده مردم تهران وارد مجلس شد، زمانی طولانی از قتل عام تبریز و رشت، به توب بستن مشهد، تبعید آزادی‌طلبان از تهران و بسیاری دیگر بود؛ اما مجلس سوم هم زمان بود با جنگ جهانی اول و مشغله بزرگ این مجلس تکلیف ایران در این جنگ بود. مساوات در این دوره نیز عضو دموکرات‌ها به رهبری سلیمان میزرا اسکندری بود. عمر مجلس سوم بسیار کوتاه بود؛ زیرا از ترس اشغال تهران قرار بود که پایتخت از تهران به اصفهان تغییر کند، بسیاری از نمایندگان از تهران به قم رفتند. مجلس از اکثریت افتاد و در تاریخ ۶ محرم ۱۳۳۴ تعطیل شد در واقع بلافاصله بعد از آغاز جنگ جهانی اول دموکرات‌ها و اعتدالیون کمیته مقاومت ملی را بر پا کردند، ریاست این کمیته با چهار رهبر حزبی سلیمان اسکندری، مساوات، سید حسن مدرس و میرزا محمدصادق طباطبایی بود. کمیته نخست در قم تشکیل شد اما وقتی روس‌ها آن شهر را اشغال کردند به کرمانشاه رفتند و در صفر ۱۳۳۴ / ۱۲۹۴ ش دولت موقت با ریاست نظام‌السلطنه مافی در کرمانشاه تأسیس شد. از طرفی سرپرسی سایکس پلیس جنوب را برای حفظ منابع انگلیس در جنوب به وجود آورد و با حمایت همین گروه بود که دولت موقت از بین رفت و برخی از اعضا مجبور به ترک ایران شدند؛ اما مساوات ایران را ترک نکرد و بعد از پایان دوران قفرت با افتتاح مجلس چهارم به عنوان نماینده مردم تهران وارد مجلس شد، و وقتی در کابینه مشیرالدوله (معرفی ۲۳ جمادی الثانی ۱۳۴۰) بین او سردار سپه وزیر مقتدر جنگ اختلاف

افتاد، مساوات و نصرت‌الدوله سعی کردند آنها را با هم به صلح بیاورند؛ اما مشیرالدوله نپذیرفت و استعفا داد. (صفایی، ۱۳۶۳: ۴۸۴)

سید محمدرضا شیرازی که بعد از چاپ *روزنامه مساوات* به این نام مشهور شد، اولین شماره روزنامه خود را از تاریخ ۵ مردمان ۱۳۲۵ تا آخر ربیع الثانی ۱۳۲۶ (۲۱ مهر ۱۲۸۶ تا دهم خرداد ۱۲۸۷ ش/ ۱۳ اکتبر ۱۹۰۷ تا ۳۱ مه ۱۹۰۸ م.) در بیست و پنج شماره و چهارده ماه بعد از افتتاح مجلس اول منتشر کرد. شماره اول روزنامه در مطبعه سربی حقوق چاپ شد. محیط طباطبایی معتقد است که چون این مطبعه مربوط به فراموسون‌های منشعب از مجمع آدمیت بود، مساوات محل چاپ را عوض کرده و روزنامه را در چاپ خانه شرقی که از آن شیخ الملک سیرجانی بود، چاپ کرد (محیط طباطبایی، ۱۳۷۵: ۱۳۷). مساوات در سالهای پایانی عمر به عنوان نماینده تهران وارد مجلس پنجم شد. وی در ۷ شهریور ۱۳۰۴ خ/ ۱۳۴۴ ق درگذشت.

۳. درآمدی بر مفهوم فساد و شکل‌گیری فساد اداری در ایران عصر قاجار قبل از مشروطیت

اقتصاددانان، فساد را سوء استفاده از نهادهای عمومی برای اهداف و منافع شخصی یا نقض قانون از طریق بوروکراسی، تعریف کرده اند (Sheng lee & guven, 2013, p.1). مفهوم مضیق فساد اداری، عبارت است از سوء استفاده مقامات کشوری، لشکری و خدماتی از منابع و منافع عمومی در راستای دستیابی به اهداف شخصی. بنابراین، هرگونه اعمال قدرت شخصی و استفاده از موقعیت و مقام در راستای منافع فردی، در دسته فساد جای خواهد گرفت. فساد در انواع مختلفی از جمله سیاسی، اقتصادی، اداری و فرهنگی دسته بندی می شود. پدیده فساد، ریشه در عوامل درونی، عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارد. فردگرایی، عدم پاسخگویی، خویشاوند سالاری در گزینش، انحصارگرایی نیز در فساد اداری نقش آفرین است (فرجیها، ۱۳۹۳: ۲۴۸ و ۲۴۵). وجود فساد در میان طبقه حاکم، منجر به بی اعتمادی مردم به حکومت و کاسته شدن از اعتبار ارزشهای اخلاقی در جامعه می شود. در دوره قاجار شاه در رأس هرم حکومتی قرار داشت و شکل حکومتی، آمرانه استبدادی بود. شاهان قاجار برای درمان بحران‌های مالی مختلف، مقام حکومت ایالتی را به مزایده می گذاشتند و حاکمان انتخاب شده نیز سعی می کردند از طریق مالیات جبران مافات کرده درآمد کسب کنند. در واقع این فشار مالی بر دوش طبقه پایینی سنگینی می کرد. وابستگی به کشورهای خارجی بعد سیاسی، ایدئولوژیکی و اقتصادی داشت و در دوران قاجار یک دیالکتیک بین ساختارهای بیرونی کنترل و واکنش‌های درونی مقاومت در برابر آنها وجود داشت. (فوران، ۱۳۹۲: ۲۱۷-۲۱۶؛ آدمیت و ناطق، ۱۳۵۶: ۴۷۳-۴۷۲؛ حسینی گل سفیدی، ۱۳۷۵: ۱۰۵).

تصویری که مصلحان اجتماعی عصر قاجار مقارن با زمان وقوع جنبش مشروطه ترسیم نموده اند، گویای فساد حاکم بر دستگاه حکمرانی ایران می باشد. طالبوف به ضعف شخصیتی، هویتی و اجتماعی جمیع طبقات از شاه و درباریان تا رعایا و عوام سخن رانده که در بستر فضای نا امن دوران حکمرانی شاهان قاجار تکوین یافته بود:

«سلطان از واهمه نفرین به دراویش و سادات خوش گوید و انعام دهد. رجال دربار برای حفظ مقام تقرب خویش پادشاه را از وقایع مؤثره اطلاع ندهند و آتش سوخته را موج آب و حمله دشمن را شرفیابی بوسیدن رکاب همایونی به جلوه و تقریر آورند. خرابی بلاد و مهاجرت عبدا را آبادی زیاد و کثرت عدل و داد به قلم می دهند. مأمورین جزء، رؤسای خود را می ستایند. هر خبط و قبیح که از آنها سرزند تحسین می نمایند، چنانکه گویی منابع و مواد شُرف و تکریم بشُرفی از هیولای تکوین ایرانی معدوم شده و نفوس جامانده آنها از «نفخت فیه من روحی» زنده نباشد (طالبوف، ۲۵۳۶: ۷۶). نصف اهالی نوکر باب و فراش یا اجام و اوباش. حکام ظالم و رشوه خوار، اکثر بیدین و عمل. سایر طبقات کالانعام بل هم ضل» (طالبوف، ۱۳۳۹ ق: ۶۳).

زین العابدین مراغه ای نیز در کتاب خود و با توجه به محوریت و مرکزیت تاریخی دولت و قدرت در ذهن و ضمیر جامعه ایرانی در تحلیل نهایی دولت و دولتمردان را مسئول نابسامانی و آشفتگی اوضاع در شرایط پیشرفت سریع جوامع رقیب به شمار می‌آورد: «در ایران امنیت نیست، کار نیست، نان نیست. بیچارگان چه کنند؟ بعضی از تعدی حکام، برخی از ظلم بیگلربیگی و داروغه و کدخدا، این ناکسان در هر کس بویی بردند که پنج شاهی پول دارد به هزارگونه اسباب چینی بر او می‌تازند ... ایشان که مکلف به حفظ حقوق رعیت‌اند خود، ایشان را می‌چاپند» (مراغه ای ۱۳۸۴: ۴۴-۴۳).

میرزا آقاخان کرمانی در حکایتی که بازگوکننده نظام اداری فاسد ایران در عصر قاجار است، می‌گوید: «یکی از وکلای ایران به دربار شاهی، دزدی را دید که به معرض قتل می‌بردند. گفت: درحقیقت این دزد کشتن را مستوجب است، زیرا بدون لباس رسمی و منصب دولتی دزدی می‌کند» (آدمیت، ۱۳۴۶: ۲۷۰).

میرزا ملکم خان نیز با توجه به شناختی که از نظام اداری عصر قاجار داشت، درباره اوضاع متشنج و وخیم آن می‌گوید: «در ایران بدون هیچ علم می‌توان وزیر شد، قیمت سرتیپی ۵۰۰ تومان است و در پانزده سالگی می‌توان سردار شد. من اگر هفت زبان هم می‌دانستم، باز می‌بایست نوکر یک احمق بیسواد باشم. اگر پسر من علوم اداره را بهتر از وزرای انگلیس تحصیل بکند، باز حکومت ولایات حق اطفال پولدار خواهد بود (اصیل، ۱۳۸۱: ۶۰). به اعتقاد ملکم خان، صلابت و قدرت دول اروپایی ریشه در نظام اداری آنان دارد و فقدان همین نظم اداری در کشور ایران را علت اصلی و منطقی عقب ماندگی آن فرض کرده و نظم و ثبات سیاسی، مالی، تضمین حقوق موفقیت سیاسی، گسترش تجارت و حیات سلطنت را منوط به نظم اداری مرکزی می‌داند (روزنامه قانون، رجب ۱۳۰۷، ش ۱، ص ۱).

لرد کرزن که در عهد ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه به ایران سفر کرده و از دست اندرکاران سیاست انگلستان در ایران بوده، به کرات شاهد فساد اداری و حکومتی قاجاریه بوده است. به باور او، سوء استفاده شخصی از بیت المال و مداخل در جان بالاترین مقام حکومت تا پایینترین نفرات ریشه دوانیده است (کرزن، ۱۳۵۰: ۷۵۳-۷۴۷) وجود فساد آشکار در نظام حکومتی و تبعیض و خویشاوند سالاری نهادینه شده، مورد اشاره سایر جهانگردانی که در این دوره وارد ایران شده اند، نیز قرار گرفته است. به نوشته ادوارد پولاک (۱۳۶۸: ۱۵۹) در نظام شبانی و پدرسالاری ایران، اگر رئیس یک طایفه و قبیله به قدرت یا مقامی دست یابد، همه اقوام و حتی دورترین آنها را از تصاحب مقام و جایگاه، بی بهره نمی‌گذارد. مشیرالملک، یکی از افرادی است که توانست از طریق وصلت با حاکم فارس خود را به خانواده سلطنتی نزدیک کرده و از آن طریق وزارت در فارس را برای خاندان مشیرالملک موروثی کند (خسرو بیگی، ۱۳۹۵: ۴۵) ازدیگر نمونه های خویشاوند سالاری در این دوره، انتصاب شاهدگان قاجار به حکومت ایالات و ولایات است. از آثار منفی این اقدام می‌توان به تشکیل دربارهای ایالتی و ولایتی و تامین هزینه های آن از طریق تحمیل مالیات سنگین بر رعایا و ایجاد هرج و مرج بر سر جانشینی پس از مرگ شاهدگان اشاره کرد (همان).

فوران عوامل عمده دست‌اندرکار انقلاب مشروطه را چنین بر می‌شمارد: ۱- تأثیر غرب، ۲- پیچیدگی ساختار اجتماعی درونی، ۳- فشار خارجی از ناحیه روسیه و انگلستان. به عقیده او علل روی دادن انقلاب مشروطیت عبارت‌اند از: ۱- فساد دربار، خوشگذرانی شاه و هزینه های زیاد سفر به فرنگ شاه، ۲- فشار به مردم از طریق تورم اقتصادی ایجاد شده و زور گویی حکام ولایات و ۳- وابستگی به غرب و آشنایی با روش‌های حکومتی آن. (فوران، ۱۳۹۲: ۲۶۰).

۴. مواضع مساوات نسبت به مبارزه با فساد در مشروطیت

۴-۱. توجه به حاکمیت قانون

یکی از مشکلات دیرپای در تاریخ سرزمینهای اسلامی وجود حاکمیت استبدادی بر این سرزمینها بوده است. در جامعه استبدادی همه مسائل تحت تأثیر علایق و سلیقه های یک فرد قرار دارد و شاید بتوان گفت که کمترین آسیب آن،

از بین رفتن حقوق فردی است. در جامعه استبداد زده، مخروط استبداد شکل می گیرد؛ به گونه ای که حق و حقوق نامحدود هر عنصر و یا عناصر یک رده نسبت به رده های پایین تر، بدیل خود را در بی حقوقی مطلق آن عنصر یا عناصر در پیوند با رده بالاتر می یابد؛ یعنی تلفیقی از بی حقوقی و قدرتمندی هم زمان، ذهن آدمیان را به تباه می کشاند و تحمل این وضعیت نابهنجار برای ذهن های آزاد بسیار مشکل خواهد شد (ولایتی، ۱۳۹۲: ۱۵۲-۱۵۱).

از جمله انواع فساد، فساد در امور قضایی می باشد که از نشانه های آن، عدم امنیت قضایی است. امنیت قضایی که تضمین کننده حقوق شهروندان در برابر هرگونه تعدی و دست اندازی است، پیوند مستحکمی با حاکمیت قانون دارد. مفهوم «قانون» سالها پیش از صدور فرمان مشروطه، در ایران اهمیت یافته بود. لذا این مفهوم تا سالها پس از صدور فرمان مشروطه با معانی مختلفی تفسیر می شد. مفهوم قانون نه از سنت سیاسی و دینی ایران بلکه از تحولات دنیای غرب سر برآورده بود (راسخی و شیخی زاده، ۱۳۹۳: ۳ و ۵). از مهمترین مطالبات جنبش مشروطه، قانونخواهی و تأسیس عدالتخانه بود که تمام مردم به صورت برابر از حمایتها و امتیازات آن بهره مند گردند. در آن میان گروههایی از ایرانیان نیز به دستاوردهای مدرنیته (تجدد) اروپایی چشم دوخته بودند. آنان میخواستند نظام سیاسی کشور قانونمند باشد؛ قانون اساسی رابطه بین حکومت کنندگان و حکومت شوندهگان را تنظیم کند؛ قدرت بی حد و مرز و خودکامانه شاه و حکومتگران زیردست او محدود شود؛ هیئت دولت از تعداد مشخصی وزیر تشکیل بشود؛ مردم دارای حق رأی باشند و نمایندگان خود را در مجلس گرد بیاورند؛ این مجلس از حق قانون گذاری برخوردار باشد و بر کارهای اجرایی دولت نظارت کند و دولت در برابر این مجلس مسئول باشد (یزدانی، ۱۳۹۶: مصاحبه) روشنفکران مشروطه افرادی بودند که یا از نزدیک شاهد پیشرفت و توسعه جوامع غربی بوده یا در این رابطه مطالعاتی داشته و مطالبی شنیده بودند. روشنفکران مشروطه را افرادی تشکیل می دهند که به شدت به دنبال توسعه ایران بر اساس الگوی غربی بودند. برخی از مهمترین افرادی که به شدت به دنبال اجرای قانون در ایران بر اساس الگوی غربی آن بودند، به دو دسته تقسیم می شدند. نخست گروهی که به سازگاری قوانین عرفی با شرع مقدس اعتقاد نداشته و سعی در تفکیک دو حوزه عرف و شرع داشته که از آنان به روشنفکران «تفکیک گرا» یاد می شود. گروه دوم نیز افرادی بودند که به تطبیق دو حوزه عرف و شرع اعتقاد داشته و معتقد بودند که قوانین عرفی و شرع مقدس قابلیت سازگاری و انطباق با یکدیگر را دارند که از آنان به روشنفکران «تطبیق گرا» یاد شده است (جمال زاده و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۳). مساوات که در زمره روشنفکران تفکیک گرا محسوب می شد، با تحقق مشروطه، به حاکمیت قانون به عنوان یکی از مهمترین عوامل مبارزه با فساد در کشور اشاره می نماید. در سرمقاله یکی از شماره های خود ابتدا به انواع شکلهای حکومتی در جهان اشاره می نماید و آنها را به سه دسته حکومت ملی (جمهوری)، حکومت مستقله (مشروطه) و حکومت مستبده دسته بندی می نماید و به تعریف واحدی از آنان می پردازد. «حکومت جمهوری حکومتی است که در آن تمام ملت یا فقط قسمتی از آن سلطه و اقتدار دارند، یعنی همه در امور سیاسی و حقوق مشترک مدنی صاحب رأی و قدرت می باشند. حکومت مستقله (مشروطه)، حکومتی است که در آن شخص واحد حکمرانی می نماید و از روی قوانین ثابت مقرر به این معنی که سلطان و غیره جمیعاً در مقابل قدرت قانون یکسان و برابرند، هیچ امر و رأی، هیچ قدرت و اختیاری فوق قانون در آن حکومت متصور نیست و تنها قدرت قانون نافذ و حاکم بر کل افراد آن ملت است. حکومت مستبده حکومتی است که یک شخص بدون هیچ قانون و قاعده ای کلیه امور ملکی را به اراده و هوا و هوسهای خود اداره می کند. بدون ترس و اندیشه از مسئولیت و بدون بیم و هراسی از سوء عاقبت» (مساوات، س ۱ شماره ۲۵، یکشنبه سلخ ربیع الثانی ۱۳۲۶ ق/ ۳۱ می ۱۹۰۸ م، ص ۱)

نویسنده حکومت ایران را از نوع دوم دانسته که «قریب دو سال است خود را در میان دول معظمه دنیا به مشروطیت (کنستیتوسیون) معرفی نموده و دارای قوانین اساسی و پارلمان است». همچنین با اشاره به هرج و مرجهای قبل از مشروطه در ایران که «اگر کسی تعدی و تجاوز به حدودشان می نمود، بحث و حرج چندانی بر وی نبود، زیرا

استبداد و ظلم هوای زندگانی آنان را طوری مسموم نموده بود که از تمام لذایذ بشری محروم و از جمیع حقوق انسانی بی‌نصیب و بیگانگان حقوق وطنی آنها را می‌ربودند؛ اما به واسطه هیجانهای ملی و فداکاریهای وطنی این دو ساله (۱۳۲۶-۱۳۲۴ق) هیچ کس را مجال انکار نماند که ایرانی را نیز در شریعت بشری و قوانین ملل زنده عالم حقوقی است ثابت و حدودی روشن» (همان).

بنابراین مساوات ضمن توجه به حاکمیت قانون در مبارزه با انواع فساد به ویژه فساد اداری، بر این باور است که ملت‌هایی که در تحت «حکومت ملی» (جمهوری) و یا در سایه قوانین مشروطه اداره می‌شوند، بهتر می‌توانند مدارج ترقی و پیشرفت را طی نمایند. زیرا «به اتفاق تمام عقلاء ممالکی که دارای حکومت ملی یا مشروطه می‌گردند، روز به روز از پرتو قانون ره به ترقی و سعادت می‌روند؛ بر خلاف ممالکی که در تحت فشار ظلم و استبداد زندگانی خود را می‌پوسانند. چون در آن ممالک ابطال حقوق شیوع دارد، رو به تنزل و و انحطاط و ضعف و ناتوانی سیر می‌کند» با چنین نگرشی و طبق این رویه تاریخی مساوات اذعان دارد که از وقوع مشروطیت در کشور، می‌بایست دوران ترقی و پیشرفت نیز در لوای حاکمیت قانون حاکم شده باشد. اما به نظر نویسنده نه تنها این حاکمیت و این شکل حکومتی رسماً و عملاً محقق نشده؛ بلکه «رو به نقصان و پستی رفته و هر قدر ایرانی بدبخت در اجراء قوانین و اصلاح امور جد و جهد بیشتر می‌کند و فشار و قدرت ملی در رفع مفاسد زیادتر به کار می‌برد، نکث و اختلال در کارها مضاعف و از قافله ترقی واپس‌تر می‌نماید!» (همان).

مساوات برای بررسی و چرایی این معضل، به بررسی عقاید مختلف و دلایلی چون ثروت، بی‌علمی و جهالت، نفاق و شقاق، تقلب و خیانت اولیاء امور و عدم همراهی شاه اشاره می‌نماید. او بر این عقیده است که صاحبان این گونه عقاید نه اینکه به راه باطل رفته باشند، اما همه این عقاید از روی ادراکات سطحی و غالب از فروعات یک اصل اساسی دیگری است که ریشه و اساس همه «موانع و امراض ایران کش» هستند. از نظر او، این اصل: نفوذ یادی خارجی و بیگانگان بود که علت الل پریشانی‌ها و نابسامانی‌های ایران آن روزگار بود که ایران را از عالم سعادت و ترقی و از فواید و مزایای آزادی دور ساخته بود. ریشه‌ها و ابعاد این فساد که علی‌رغم وقوع مشروطه در کشور هنوز در تار و پود کشور به ویژه نظام اداری آن رخنه داشت اینگونه توسط مساوات به تصویر کشیده شد:

«جاسوسان مجاورین وطن ما شب و روز در کمین کار چون شیاطین محتال در جلد ایرانیان رفته، اتصالاً در اغوای ساده لوحان بی‌فکر کوشیده عناد و اختلاف که موجب فساد مملکت است، در میان مردم ترویج و اشاعه می‌دهند و به هر وسیله‌ای که بتوانند نمی‌گذارند مملکت از انقلاب باز ایستد و آرام نمی‌گیرد تا از بازار آشفته طعمه بدست آرند و از آب گل آلود ماهی بشست. بلی اگر خواستیم دم از معارف زنیهم، دست فساد از هر گوشه صدایی بلند کرد. اگر حرفی از اصلاح مالیه و تکثیر ثروت به میان آمد، جلوگیری کردند. اگر از اتحاد دولت و ملت سخن راندیم، انگشت نفاق رساندند. اگر امنیت بلاد را پیشنهاد ساختیم آتش آشوب را دامن زدند. اگر وزیر کاردان یا حاکم کارآموده بر سر کار گذاشتیم، با تمام قوا بر ضد و مخالفتش قیام نمودند. بالجمله دست به هر کاری زدیم خاری پیش پایمان نهادند و به هر راهی داخل شدیم، سدی در جلو بستند» (همان، ص ۲)

علی‌رغم این دخالت‌ها و این موضوع که ملت ایران می‌دانستند، ریشه این فساد از کجاست، مساوات خاطر نشان می‌کند که ایرانیان با تحمل شداید و اتلاف جان و مال خود در رسیدن به آزادی و اعاده حقوق خویش تمام این مصایب را تحمل نموده و نگذاشتند رشته اتحاد آنان از هم بگسلد. اما بیگانگان برای جلوگیری از این اتحاد به تعدیات بیرحمانه خود به مردم مناطق مختلف چون (بیله سوار) اقدام نمودند و مشروطه را بهانه‌ای برای تعدیات خود قرار دادند.

۲-۴. تشکیل مجلس شورای ملی

بر طبق قانون اساسی مشروطه، شاه به یک مقام فرمایشی تغییر ماهیت می داد و فقط می بایست سلطنت می نمود و مواردی چون قانون گذاری و تعیین بودجه کشور به مجلس (پارلمان) محول می شد. با تشکیل مجلس شورای ملی به عنوان نهادی برآمده از مشروطیت و مهار استبداد و تنظیم و تصویب قوانین مختلف توسط نمایندگان آن چون لغو تیولداری و ... انتظار می رفت که مبارزه با فساد با توجه به این قوانین عملی گردد. اما با وجود نزدیک به دو سال از عمر مجلس اول نه تنها این انتظارات برآورده نشد؛ بلکه کماکان اوضاع به همان منوال سابق بود. نقد مجلس در روزنامه های این دوره جایگاه ویژه دارد و در همه مطبوعات منتشر شده این عصر مانند جبل الممتین و مساوات به طنز یا به جد، می توان مطالب متعددی دید. اهدافی چون تشکیل نیروهای نظامی منظم و سازمان یافته (قشون ملی)، عدم استفاده از دو شغله ها و جلوگیری از رشا و ارتشا از نظر مساوات نه تنها عملی نشده؛ بلکه راه پیشرفت و ترقی را از کشور سلب نموده بود. مساوات ضمن تأسف به وضع موجود و عدم تحقق اهداف مشروطه بر این باور بود «تا اوضاع امروزی اصلاح نشود و امور مملکت داری بر اصول محکمی استوار نگردد، امید هیچ ترقی جدید و آرزوی هیچ انتظام واقعی حق امید بقاء از این ملک نمی توان داشت» (مساوات، ۱۳ محرم ۱۳۲۶ ق، ش ۳، ص ۳). از دیدگاه مساوات، مهمترین راه حل در جهت معایب سالهای قبل و از جمله فساد لجام گسیخته ناشی از دوران استبداد، اصلاح و تنظیم قوه مقننه و قوه مجریه، تهیه پول و اصلاح عمل مالیه بود. اصلاح دو مورد آخر را منوط به اصلاح قوه مقننه می دانست. زیرا به باور او تا قوه مقننه اصلاح نشود و تا زمانی که وضعیت مجلس به شکل فعلی آن باشد، نه تنها دستگاه مجریه سر و سامان نمی یابد؛ بلکه درآمد زایی و پیشرفت امور هم محقق نخواهد شد. بنابراین به زعم نویسنده می بایست همه وکلا (نمایندگان) مجلس و فرد فرد ملت ایران با تمام قوا در تصحیح و تنظیم قوه مقننه تلاش نمایند. اگر تشکیل مجلس و تنظیم قانون، اصلی ترین محور انقلاب مشروطه بوده، بحث وزرا و وکلا وظایف و نحوه انتخابشان مهم ترین بخش مطبوعات آن عصر محسوب می شد. همه روزنامه ها ضمن اشاره به وظایف و حدود اختیارات وزیران در حکومت مشروطه و بیان این مطلب که وضعیت دولت مشروطه با دوران استبداد تفاوت کلی دارد، همگی از خرابی اوضاع کشور گله مند بوده و یکی از رسالت های مطبوعات را خبر رسانی پیرامون آن دانسته اند و البته بیشتر روی سخنشان با توجه به وضعیت کشور رو به سه وزیر وزیر مالیه، عدلیه و داخله بود (ر.ک: «قابل توجه وزارت مالیه»، کوکب دری، س ۳، ش ۱۴، ۸ جمادی الاولی ۱۳۲۵، ص ۶-۷ و «مکتوب یکی از جوانان وطن»، خورشید، ش ۴۴، غره شعبان ۱۳۲۵، ص ۳). وکلا که نمایندگان انتخابی مردم محسوب می شدند، یکی دیگر از موضوعاتی بودند که مطبوعات به آنها می پرداختند. مساوات وقتی که تصویب نظام نامه مجلس به طول می انجامد آنها را تهدید می کند که اگر بعد از یک ماه از زمان چاپ مقاله اش این نظام نامه به تصویب نرسد، نام و سابقه زندگی برخی از وکیلان را در روزنامه اش چاپ می کند («سرمقاله»، مساوات، س ۱، ش ۱۶، ۵ صفر ۱۳۲۶، ص ۴) هدف این روزنامه چنان که خودشان هم ذکر می کند، این است که بگوید تقدس نظام مشروطه الزاماً مقدس بودن وکلا را به دنبال ندارد و گرفتن ایراد و برکناری وکلا و وزرای خائن از مشخصات یک نظام مشروطه است. («سرمقاله»، مساوات، س ۱، ش ۱۳، ۱۳ محرم ۱۳۲۶، ص ۲-۳).

مساوات با خطاب قرار دادن نمایندگان، از آنان می خواهد تا با ترجیح منافع ملی بر منافع شخصی «هم اعتبار و احترام خود را نزد ملت باز یابند و هم کشور به دایره ترقی بیفتد» مساوات نمایندگانی را برای اصلاح نظام اداری کشور شایسته می داند که با علوم و قوانین جدید دنیا آشنا و از اوضاع «پلیتیک» (سیاسی) دنیا آگاه و مطلع باشند.

مساوات در تأکید بر آگاهی وکلا از علم روز دنیا و انتخاب نماینده توسط مردم بر اساس علم و آگاهی نوشت: «وکیل باید به علوم و قوانین جدید عالم آشنا و از اوضاع پلیتیک دنیا مستحضر باشد؛ زیرا وکیل باید مستقیماً داخل در پلیتیک شود. حقوق ملت و مملکت را حفظ نماید. برای آسایش و رفاه یک ملت قوانین صحیحه وضع کند تا باطل السحر

شعبه‌های اجانب گردد. وکیل از برای تعیین قیمت ماست و پنیر و مخمل و حریر و زردچوبه و فلفل منتخب نشده است» (همان) البته لازم به ذکر است که مساوات از جمله دلایل عدم کارایی مجلس را، نبود سواد و آگاهی ملت ایران می‌داند که در آن برهه با توجه به اینکه بیشتر جمعیت ایران را ایلات و عشایر تشکیل می‌داد و فقط معدودی از افراد طبقه شهری از سواد و دانش اندوخته‌ای داشتند. در چنین شرایطی که به نظر مساوات «مردم ایران معنی و کالت را نمی‌دانستند و به اهمیت و اشکال مشاغل و تکالیف نماینده ملت پی نبرده بودند» معتقد بود که در انتخابات پیش رو ضمن رعایت این موضوع (داشتن فهم و آگاهی سیاسی در انتخاب نماینده)، وکلایی انتخاب شوند که از عهده دین خود نسبت به ملت برآیند. مساوات علاوه بر انتقاد نسبت به نحوه انتخاب نمایندگان در پایتخت، با انتقاد از شرایط انتخاب نمایندگان در ولایات که بر اساس سیر و سلوک حسنه با مردم و تقید به امور دینی به مجلس راه می‌یافتند، تأکید نمود که این شرایط نه تنها مشکلات مملکت را حل نمی‌کند؛ بلکه بر خرابیهای مملکت می‌افزاید! سرانجام نویسنده نتیجه می‌گیرد که تا مجلس اصلاح نشود، هیچ یک از ادارات دولت اصلاح نمی‌شود: «اصلاح مجلس منوط به آن است که فرد فرد وکلاء تکالیف خود را بدانند. از پلتیک دنیا باخبر باشند و دارای قلوب قویه و دیوانه ترقی ایران و عاشق سعادت ایرانیان باشند و تا مجلس اصلاح نشود، هیچ یک از ادارات دولت چنان که باید امکان تنظیم نخواهد داشت. زیرا اصلاح قوه مجریه منوط بر تنظیم قوه مقننه است. آن روزی که قوه مقننه در تحت انتظام آید و با عزم راسخ مشغول انجام مشاغل خود گردد، قوه اجرائیه بالطبع مرتب خواهد شد. تهیه پول یا اصلاح وضع مالیه-جمع سعادات- وسیله نجات مملکت بسته به اصلاح مجلس است. زیرا تا دولت اعتبار پیدا ننماید، و اثر دولت منظم نشود، امنیت و عدالت در مملکت برقرار نگردد، تهیه پول به هیچ وجه میسر نخواهد شد. از تمام مطالب فوق معلوم می‌شود که احیاء مملکت بی اصلاح مجلس ممکن نمی‌شود» (همان)

مساوات از دیگر عوامل فساد را پاسخگو نبودن وکلا و مسئولان کشور، فقدان روحیه نقادی و رشد و پرورش آنان در جامعه‌ای استبدادی می‌داند که اعمال و افعال خود را سرآمد اعمال و افعال دیگران می‌دانند. مساوات با انتقاد از این موضوع، نقد پذیری نمایندگان مجلس و سایر مقامات اداری کشور را در پیشرفت امور بسیار مؤثر می‌داند و از جمله دلایل پیشرفت کشورهای غربی و «ممالک متمدنه دنیا» را انتقاد پذیری مسئولان آن می‌داند: «نقادی یا ایراد به موقع در تمام ممالک متمدنه دنیا شیوع کلی دارد و از برکت این مسئله است که امروز در عوامل پلتیکی عالم کمتر مسئله‌ای ناقص می‌ماند و هر ایراد واردی گفته شده جبران می‌شود. ولی بدبختانه در ایران همین که یک بیچاره یک ایراد قانونی نمود، یک نقادی به جا کرد، فوراً مقصر می‌گردد؛ خائن قلمداد می‌شود؛ مغرض می‌شود. در صورتی که این مسئله مثل آفتاب روشن است که تا نقادی یا کریتیک در کار نباشد، هیچ یک از امور ملک به طور دلخواه اصلاح نمی‌شود و حدود هیچ کس محفوظ نمی‌ماند. از اول مشروطیت تا حال به محض اینکه یک نفر خیرخواه با وجدان خواست اوضاع مجلس را نقادی نماید، از چهار طرف به او حمله آوردند که مجلس مقدس است. مقام مجلس منیع است به کنستیتوسیون نمی‌توان ایراد وارد آورد. بلی مشروطیت یا کنستیتوسیون در تمام عالم مقدس است؛ لکن مشروطیت غیر از وکلاست و اگر کسی به وکلا ایراد نماید، ایراد به مشروطیت نخواهد بود. همان طور که سابق بین دولت و نماینده آن فرق نمی‌گذاریم. ...» (همان)

اگر نگوئیم که ریشه اصلی رخداد انقلاب مشروطه مشکلات مالی بوده اما این موضوع پذیرفته شده است که شکست‌های پیاپی دولت‌های ایرانی عصر قاجار نه تنها بخشهای وسیعی از ایران را تفکیک کرد که موجب ورشکستگی های سنگین اقتصادی شد و بر ویرانی اقتصاد ایران باید اعطای امتیازات به دول بیگانه را افزود. به گونه‌ای که حضور بیگانگان در بخش‌های کلیدی اقتصاد مانند گمرک را به همراه داشت. همه این مشکلات برای دولت مشروطه به میراث گذاشته شد و از بزرگترین موضوعات مورد بحث در نهضت شد. بنابراین هر کدام از مشروطه‌خواهان با توجه به موقعیت،

رتبه و مرتبه سیاسی و اجتماعی و حتی مکانی پیشنهاداتی را برای رفع مشکلات اقتصادی داشتند. مشروطه‌خواهان تهران که به رویدادهای مجلس و لوایح اقتصادی تصویب شده در آن نزدیک بودند، بیش از همه دل به کمیسیون مالیه بسته و خواستار برکناری بیگانگان بخصوص بلژیکی‌ها از گمرکات بودند. بانک ملی نیز از دیگر امیدهای دولت جدید و وابستگانش بود.

اصلاح بودجه که مهم‌ترین دغدغه سید محمدرضا مساوات در زمینه اقتصادی بود که چندین شماره از روزنامه خویش را به این موضوع اختصاص داده است. علت این حساسیت را باید در نزدیکی مساوات به مجلس و بحث‌های پیرامون کمیسیون مالیه دانست. این موضوع آنقدر برای مساوات مهم است که گزارش‌های کمیسیون مالیه در باره مسائل اقتصادی و مالی را درج می‌کرد («اصلاح بودجه یا نجات مملکت»، مساوات، س ۱، ش ۵، دهم شوال ۱۳۲۵، ص ۱). مساوات از جمله دلایل فساد سازمان یافته قبل از مشروطیت را غفلت و ناآگاهی مباحثین امور مالیه می‌دانست که مالیه مملکت را در بدترین وضعی که قابل تصور نبود، گرفتار نموده بودند. از نظر مساوات، ایران که به «فرانسه آسیا» شهره بود، با توجه به موقعیت خاص جغرافیایی و منابع طبیعی زرخیز آن فقط پانزده کرور عایدات داشت و این مبلغ بسیار اندک که با عایدات هیچ یک از دول پیشرفته آن زمان قابل قیاس نبود، شصت کرور قروض داخلی و خارجی را نیز بر کشور تحمیل نموده بود. علاوه بر این هرج و مرج دفاتر محاسبات مالیه و نبود نظارت دقیق بر این دفاتر باعث شده بود، وضع محاسبات مملکت بر مینا و انتظام صحیحی قرار نگیرد! از منظر مساوات این اختلال و آشفتگی مالیاتی از اواخر سلطنت ناصرالدین شاه و بعد از وفات میرزا یوسف مستوفی الممالک شروع شده بود که تا زمان مشروطه که تصویب بودجه و تعدیل مالیه به مجلس شورای ملی محول گردید، ریشه دوانید(همان، ص ۲).

در مورد اوضاع مالی و اقتصادی کشور آنچه که به وزیر مالیه مربوط بود، مساوات منشأ بسیاری از خرابی‌های اقتصادی را در وجود خارجی‌ها در گمرکات می‌دانست و مکرراً درباره وضعیت بد گمرکات اشاره کرده و خواستار اخراج بلژیکی‌ها از آنجا شده است («قابل توجه وزارت مالیه، مساوات، س ۱، ش ۱۰، ۲۱ ذی الحجه ۱۳۲۵، ص ۸، و «قابل توجه وزارت مالیه»، مساوات، س ۱، ش ۱۱، ۲۸ ذی حجه ۱۳۲۵، ص ۸، و «قابل توجه وزارت مالیه»، مساوات، س ۱، ش ۱۲، ۶ محرم ۱۳۲۶، ص ۷).

۳-۴. مبارزه با استبداد و اشاعه علم و دانش؛ گامی در جهت فساد ستیزی

در آستانه مشروطیت، جامعه ایران وارد مرحله جدیدی از تغییر و تحول در ساختار سیاسی و اجتماعی و فرهنگی شد که با دوران پیش از آن تفاوت بسیاری داشت. نظام آموزش یکی از عرصه‌هایی است که در این دوره تغییرات چشمگیری به خود دید و از شیوه سنتی، به روش‌های نوین تغییر شکل داد. به طور معمول، بیشتر آثار نوشتاری و پژوهشی که ریشه‌های انقلاب مشروطیت را بررسی کرده، یکی از وجوه درشت و اثرگذار آن را آموزه‌های نوین مردم ایران و نتیجه آگاهی آنان، در مسیر تحول دانش، دانسته‌اند(بابایی زارچ و دیگران، ۱۳۹۹: ۱) از نگاه روشنفکران غربگرا، تمام مظاهر سنتی و دینی، مانع تکامل و ترقی بوده و می‌بایست یا کنار زده می‌شدند یا به صورت خصوصی و شخصی در می‌آمدند(میریجی، ۱۳۸۶: ۵۴). روزنامه مساوات ضمن توجه به نقش علم و آگاهی در پیشبرد اهداف مشروطه، به اهمیت علم آموزی در مهار استبداد و مبارزه با فساد برآمده در سیستم‌های استبدادی تأکید داشت. به نظر مساوات و از دیدگاه فلسفه علوم سیاسی، طبیعت و سرشت استبداد با عوامل تعیین کننده در سرنوشت و پیشرفت انسان چون «علم، مجد و شرافت، اخلاق و مال و ثروت» ضدیت دارد. مساوات در مقاله ای با عنوان «استبداد و جهل» ضمن انعکاس فساد قاجارها در امور اداری چون پرداخت مواجب بی حد و حصر به گماشتگان خود، به خطر استبداد در اشاعه فساد در جامعه و معضلات ناشی از حکومت استبدادی قاجارها به ویژه از دوران ناصری به بعد در جامعه ایران اشاره نمود که علاوه بر گسترش فساد، روح

آزادی خواهی را هم از ملت ایران سلب نموده و آنان را به افرادی بله قربان گو تبدیل نموده بود. نویسنده مقاله در توجیه استبداد به عنوان یکی از عوامل مهم فساد در جامعه، ابتدا به ویژگیهای افراد مستبد پرداخت: «شخص مستبد تا در علم و مجد و اخلاق مردم تصرف ننماید، محال است که بندگان خدا چون گوسفند قربانی یا خر بارکش و گاو کاری در تحت اطاعت فرمان و اوامر ظالمانه او درآیند و طوق غلامی او را گردن نهند. زیرا هر جا که علم قدم گذارد، پای استبداد درهم شکست و در هر سرزمین مجد و شرافت خیمه زد، استبداد رخت بر بست و در هر بازار اخلاق نیکو رواج یافت، متاع استبداد کساد گشت. ... در هیچ طایفه ای استبداد و ظلم جریان و شیوع پیدا نمی کند، مگر آن که علم و مجد و اخلاق نیک سالها از میان آنها به فرسنگها مسافرت و مهاجرت کرده باشد. از اینجاست که می بینیم مستبدین همواره دشمن علم و ضد شرافت و معاند با اخلاقند و تا بدایتاً و مقدماتاً موانع استبداد را که علم و شرف و خلق جمیل است از ملتی برندارند، مشتهیات نفسانی خویش را نمی توانند در آن ملت نفوذ دهند. ...» (مساوات، س ۱، ش ۱۳، ۱۳ محرم ۱۳۳۶ ق/ ۱۶ فوریه ۱۹۰۸ م، ص ۴).

در ادامه مساوات ضمن اشاره به دشمنی قاجارها با علم و دانش، این دشمنی را به عنوان یک عامل مهم در اشاعه فساد در ایران دانست و نوشت: «تاریخ سلوک فراغه آل قاجار که خود را الهه ملت ایران می دانستند، به سهل و آسانی مطالب فوق را بر هر ذی حی معاینه و روشن می دارد. ناصرالدین شاه که شخصاً دشمن دانی ملت خود بود، در حکومت خویش حدود ایران را خط فاصل بین علم و جهل قرار داد و حتی المقدور نمی گذاشت متاع علم و دانش وارد خاک ایران گردد. اگر سهواً عالمی از گمرکخانه بحر خزر یا خلیج فارس می گریخت و قدم به ایران می گذاشت، در قانون نامه سلطنت ناصری، جزائی جز قتل و فنا نداشت» (همان) در ادامه نویسنده اقدامات ناصرالدین شاه در ترویج و اشاعه «دو خلق زشت» (گدامنشی در تمام طبقات علیه و دانیه مملکت از شاهزادگان و رجال و علما و تجار و کسبه و زارعین و دیگر بی عصمتی در جمع طوایف ایرانی) را علت العلل نابسامانی و فساد در ایران در طول حکومت استبدادی او دانست و نتایج آن را چنین به تصویر کشید: «دستگاه گداسازی، همان برقراری حقوق و مواجب و مستمریات بیجا بود در حق اشخاص نالایق. با آنکه نهایت عطای ملکونه اش در اواخر عمر به پنج شاهی رسید و صفت امساک که خصیصه آل قاجار است، در وجود او به سر حد کمال بالغ شده بود، مع هذا هر کس از هر طبقه و صنف که واسطه ای پرزور یا تقدیم حضوری داشت، فوری مبالغ خطیری از عایدات مملکت در باره او برقرار می کرد و خزانه دولت را که فقط محض اصلاح خرابیهای ملک بود، مورد طمع و حرص اهالی ساخت تا کار به جایی کشید که مردم دسته دسته و فوج فوج دست از کسب و کار برداشته و پی گذرانیدن مواجب و حقوق برخواستند و خزانه دولت را مورد گذران و معاش خود پنداشتند» (همان، ص ۵) کنجکاوی نویسنده مساوات در پاسخ به این دوگانگی (خست و امساک و جود و سخا از روی مهر و محبت) ایجاد شده از سوی ناصرالدین شاه او را به سوی افراد آگاه سوق داد و در پاسخ به او این دوگانگی اینگونه پاسخ داده شد که: «اعطای حقوق نه از روی سخا و جود است، بلکه مقصود اعتیاد ملت است به صفت پست تکدی و خوی زشت مفتخواری تا مردم عموماً همیشه گدامنش و محتاج به ذلت سؤال باشند برای چه؟ برای اینکه از شدت پریشانی در ملت قدرت دم زدن از آزادی نماند. برای اینکه قلاده غلامی پیوسته در گردن ملت باقی بماند. برای اینکه از تمکین ظلم و ستمهای گوناگون او ملت شانه خالی نکند. ... هر کس آن عهد تاریک استبداد ناصری را درک نموده صدق گفتار ما را هزار بار بهتر و بالاتر خواهد یافت» (همان، ص ۵).

۴-۴. اصلاح وزارتخانه ها و ادارات دولتی

انقلاب مشروطه در بنیادهای نظم سیاسی ایران تغییراتی اساسی ایجاد کرد. این امر از طریق ایجاد تغییرات در نهادهای موجود یا خلق نهادهای جدید صورت گرفت. مهم ترین نهادهایی که اغلب به عنوان دستاورد انقلاب مشروطه

مورد توجه قرار گرفته‌اند، مجلس شورای ملی و قانون اساسی هستند. مفهوم قانون چنان جایگاهی در گفتمان مشروطه‌خواهی ایرانیان داشت و نهاد قانون‌گذاری چندان بدیع می‌نمود که سایر نهادهای برآمده از انقلاب مشروطه چنان که شایسته است، مورد توجه قرار نگرفته‌اند. همگام با ایجاد قوه قانون‌گذاری و تدوین قانون اساسی، وجود دستگاهی اجرایی که آن قوانین را عملی سازد، ضرورت داشت. البته دستگاه اجرایی، یا به تعبیر مشروطه‌خواهان قوه مجریه، در نگاه کلی در قیاس با دو نهاد پیشین، با نظم سیاسی ماقبل مشروطه ایران نسبت نزدیک‌تری داشت. اما با دیدی دقیق‌تر قوه مجریه در دولت مشروطه نه همان دستگاه دیوانی بر مبنای نهاد وزارت، که نهادی جدید با تفاوت‌های اساسی بود. عنصر تعیین‌کننده در این تغییر نهادی، تشکیل وزارتخانه‌ها در معنا و کارکردی جدید بود. پس از پیروزی مشروطه، تحقق حکومت مشروطه با «مسئولیت» وزرا یکسان تلقی شد. از سوی دیگر التهابات ماه‌های نخست پس از پیروزی انقلاب مشروطه، شکل دستگاه اجرایی و مفهوم وزارت را به مسئله محوری فعالان سیاسی بدل کرد. اتحاد این دو عامل زمینه‌ساز دگرگونی نهاد وزارت، حذف عنوان‌های متعدد وزارتی قبل از مشروطه و خلق وزارتخانه‌های جدید به‌عنوان نهادهایی نو گردید (سادات نژاد و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۲۳-۱۲۲).

نظم دیوانی ایران تا پایان دهه اول سلطنت ناصرالدین شاه بر همان مدار سنتی و بر پایه میراث به‌جای‌مانده از دوره صفوی بود. اما این ساختار کهن پاسخگوی نیازهای حکومت و سیاست ایران در قرن پراشوب نوزدهم میلادی نبود. شکست‌های متعدد نظامی و عقب‌نشینی‌های دائم سیاسی نه تنها لزوم تغییر ساختار نظامی و شیوه جنگ‌آوری را به ایرانیان یادآور شد، که ضرورت ایجاد دگرگونی در نظام دیوانی و دستگاه اجرایی را هم اجتناب‌ناپذیر کرد. دولت با تنگناهای متعدد سیاسی و مالی دست به گریبان بود. نخبگان سیاسی و دیوانی راه‌حل را در اتخاذ ساختارها و رویه‌های حکومتی اروپاییان جست‌وجو کردند. در سراسر دوره سلطنت ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه، روشنفکران و همچنین گروهی از حکومتگران اصلاح ساختار دولت، تشکیل هیئت وزیران و تقسیم امور دولت در میان وزارتخانه‌های چندگانه را ابزارهایی مهم برای حل مشکل ناکارآمدی دولت تلقی می‌کردند. میرزا ملکم خان در «دفتر تنظیمات»، ابوطالب بهبهانی در «منهاج‌العلی»، و خان خانان در رساله «در اصلاح امور»، همگی از لزوم تقسیم وظایف دولت میان وزارتخانه‌های چندگانه سخن گفته‌اند (همان).

با تحقق مشروطه، مساوات ضمن اشاره به نبود وزارتخانه‌های منظم و سازمان یافته قبل از مشروطه بر این باور است که شاه (محمد علی شاه) زمانی می‌تواند بر معضلاتی چون فساد فایق آید و «دل سی کرور ایرانی را تسخیر کند» که به اجرای قوانین مشروطه و رفع آثار ظلم و ستم اقدام نماید. راهکار ساده آن نیز از منظر روزنامه، اصلاح وزارتخانه‌ها و دوایر دولتی بود. مساوات نوشت: «تمام خرابیهای ملک، جمیع معایب دولتی، کل پریشانیهای ملت که امروز کشتی ایران را در دریای مصایب گوناگون غریق داشته، فقط به واسطه نداشتن وزارتخانه مرتب و فقدان ادارات منظم است. امروز اگر یک نفر اروپایی قدم به یکی از وزارتخانه‌ها و دوائر دولت ما گذارد، از بی‌ترتیبی و هرج و مرجی و رذالت کاری مباشرین امور دیوانه می‌شود. چه اغتشاش کاری‌های وزراء جاهل به طوری رشته امور را پریشان و درهم ساخته که نتوان تصور کرد».

مساوات بر این باور است که «در میان این طوفان سفاهت اگر چاره عاجل نکنیم» کشتی دولت غرق خواهد شد. از جمله دلایل فقدان ادارات منظم از دیدگاه مساوات، وجود افراد و مدیران نالایقی بود که قبل از مشروطه بر مسند امور دولت قرار داشتند. مساوات از آنان به عنوان «ملت خورهای بی‌شرم و لاشخورهای سفیه» یاد می‌نماید که در دولت مشروطه نیز به مانند سابق داعیه وزارت داشتند. مساوات مسبب عقب‌گرد اقتصادی ایران را نتیجه «فصاحت اعمال آنان» می‌داند که «قرنها در افق ایران چون ابر ظلمانی به روی هم متراکم و اکنون آتش صاعقه اش باز ما را دارد می‌سوزاند» مساوات چاره کار را این می‌داند که شاه (محمد علی شاه قاجار) تمام وزرایی را که مشاغل دولتی را قبضه

نموده اند، از کار برکنار نموده و آنان را با «جوانان بی نام و نشانی که اندوخته ایران و ذخیره وطن می باشند» جایگزین نماید «تا به قدرت علم و دانش و قوت حرارت وطن پرستی با افکار جوان و همم نوری، تمام وزارتخانه ها را موافق قواعد جدید مرتب و دوائر ملک را از روی اصول محکمه استوار سازند» سرانجام مساوات بر این باور است که اگر آن عقیده موهوم و خرافی که کهنه پرستان و ابوالمشاغل های گذشته (استخوان پرستان) بر مسند امور باشند، از بین برود، با کمال اطمینان می توان گفت که ایرانیان روزهای خوب را به لحاظ اقتصادی پیش روی خود خواهند دید. (مساوات، س ۱، ۲۴، ۲۳ ربیع الثانی ۱۳۲۶ق/۲۴ می ۱۹۰۸م، صص ۵-۱).

۵-۴ داشتن محاکم قضایی و قانونی فراوان

مشروطه خواهی ایرانیان با درخواست تأسیس عدالت خانه آغاز شد. اما مقصود از عدالت خانه تنها ایجاد قوه قضایی جدید نبود. بلکه گزینش نمایندگان از چند طبقه و قشر اجتماعی بود که در همه ایالات و ولایات به صورت شورایی بر کار نظام قضایی نظارت کنند و جلوی اجحافات گذشته را بگیرند. اما انقلاب به سرعت گسترده شد و به درخواست تشکیل مجلس و ایجاد نظام مشروطه کشید. حتی پایه درخواست ایجاد عدالت خانه نیز سیاسی بود، سپس انقلاب ایرانیان کاملاً سیاسی شد. این انقلاب نظام قضایی جدید را رفته رفته سامان داد. این دستگاه جدید بی عیب و نقص نبود. اما قابل مقایسه با نظام قضایی پر هرج و مرج پیش از مشروطه هم نبود. بنابراین، می توان گفت که مشروطیت در ایجاد سازمان قضایی و حقوقی جدید در طی سالیان به پیروزی نسبی رسید (یزدانی، مصاحبه: ۱۳۹۶).

داشتن محاکم قضایی در جهت توسعه عدالت از جمله موضوعات مورد توجه مساوات بود. مساوات به داشتن محاکم قضایی و قانونی متعدد به ویژه در پایتخت کشور عنایتی ویژه داشت. مساوات اعتقاد دارد که در پایتخت هر کشور به عنوان مهمترین مرکز سیاسی آن اگر تعداد محاکم آن کمتر از ۱۹۰۲ محکمه باشد، آن مملکت بر وفق دلخواه اداره نخواهد شد. اینکه بر چه اساس نویسنده این تعداد محاکم را محاسبه نموده جای سؤال دارد! شرط محاکم نیز این می باشد که از هر محکمه روزی چندین حکم ناسخ و منسوخ باید حتما صادر گردد. بهترین محاکم یک مملکت نیز، محکمه فراشباشی است که عموم رعایا و کافه فقرا و ضعفا باید حرمتش را مراعات نمایند. بعد از فراشباشی به نظر مساوات اصنافی چون: درشکه چی باشی، میرآخور، حاجب الدوله، ناظر، منشی، امیر تومان، سرهنگ، سرتیپ و ... نیز باید محکمه داشته باشند، تا اختلال در امور مملکتی رخ ندهد. همچنین یکی از مهمترین شروط قوت و قدرت دولت از نظر نویسنده «صحت بودجه سرباز» می باشد که بر این اساس می بایست مخارج و مواجب و اسامی سربازان در دفاتر ثبت و هر سال حکام ولایات آن را به عنوان مخارج دولتی ارائه دهند (مساوات، سال اول، شماره ۱۹، ۳ ربیع الاول ۱۳۲۶ق/ ۵ آوریل ۱۹۰۸م، ص ۳).

۶. نتیجه

انقلاب مشروطه یکی از مهم ترین رویدادهای تاریخ معاصر ایران است که ابعاد گسترده آن همواره از جنبه های مختلف مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. از جمله عوامل مهمی که باعث شکل گیری این نهضت شد، می توان به فساد سیاسی و اقتصادی در ایران و حضور و روشنگری روشنفکران اشاره کرد. در این مقاله بر روی فساد در روزنامه مساوات تمرکز شده است. روزنامه های این دوره و مقالات آنان سهم بسزایی در شکل گیری نهضت مشروطه بر عهده داشتند. مساوات به دشواری های ریشه ای جامعه ایران توجهی تام داشت؛ دشواری هایی چون رفتار و شیوه فرمانروایی حاکمان، ماهیت طبقه حاکم، وضع طبقات فرودست، اقتصاد ملی جامعه و ... مساوات با سبک نگارش آزاد و بی تکلف در تمام مسایل سیاسی با قلمی بی پروا مقاصد و مطالب خود را بیان می کرد. مساوات از چاپلوسی و تملق گویی که شیوه

بعضی از جراید آن ایام بود، دوری گزید و در هر شهر یا قصبه که ستمدیدگان از جور و ظلم حکام استبداد به تنگ آمده و عریضه و شکایتی نوشته بودند، مدیر مساوات آن را بدون پروا و واهمه چاپ می کرد. با انقلاب مشروطه و به بار نشستن مبارزات مشروطه خواهان و برقراری نهادی به نام پارلمان (مجلس)، مساوات ضمن توجه به نتایج مشروطیت (تأسیس مجلس [پارلمان]) که استبداد شاه قاجار را مهار می نمود، مشروطه را به عنوان یک انقلاب مهم در مبارزه با فسادهایی که قاجارها بر کشور تحمیل نموده بودند، تلقی نمود. به همین دلیل ضمن اشاره به انعکاس ابعاد این فساد به ویژه فساد اقتصادی قبل از مشروطه و خوشحالی از تحقق مشروطیت مبتنی بر حاکمیت قانون، برای مبارزه با فساد به اعمال حاکمیت قانون در نظام اداری کشور و تشکیل مجلس شورای ملی و استفاده از نمایندگان واقعی و مطلع به علوم روز دنیا اعتقاد راسخ داشت. در این راه البته روحیه نقدپذیری نمایندگان مجلس را بسیار مؤثر می دانست. همچنین داشتن محاکم قضایی فراوان در اقصی نقاط کشور در جهت مبارزه با فساد مختلسین را یک گام مهم و ضروری می دانست. فرجام سخن آنکه ایرانیانی چون محمد رضا مساوات هر چند به برخی از هدف‌های خود (سیاسی و اقتصادی) در مشروطیت دست یافتند؛ اما از سوی دیگر، ایرانیان نتوانستند نظام آرمانی خود را در جامعه برقرار سازند. اما آرزوهای پیشین بر باد نرفت. آرزوی اینکه می‌توان جامعه‌ای آزاد و قانونمند داشت که در آن شهروندان از حقوق انسانی برخوردار باشند و در کشوری مستقل و پیشرفته زندگی کنند. انقلاب مشروطه گام نخستین برای رسیدن به این هدف‌ها بود. در همین حد نیز در کشوری مانند ایران، با پیشینه چند هزار ساله خودکامگی، باید بر آن انقلاب ارج گذاشت و نام و آوازه ایرانیانی را که صد و خورده‌ای سال پیش برای ایجاد جامعه‌ای پیشرفته مبارزه می‌کردند، زنده نگاه داشت. علی رغم روشنگری‌های مساوات و دیگر روزنامه‌های عصر مشروطه در مبارزه با فساد، باید اذعان نمود که سرانجام مجالس بعد شاهد حضور همان گروه‌های سابق مفسد چون ملاکین و زمینداران بزرگ در صحنه اجرایی و قانون گذاری کشور بود که در ایجاد بحران در مشروطیت و پایمال شدن آرمانهای آن مؤثر بود.

فهرست منابع و مآخذ

- آدمیت، فریدون (۱۳۴۶)، **اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی**، تهران: طهوری.
- اصیل حجت‌الله (۱۳۸۱)، **رساله‌های میرزا ملکم خان**، تهران: نشرنی
- بابایی زارچ، احمد؛ ترابی فارسانی، سهیلا و میرحسینی، محمد حسن (۱۳۹۹)، **عوامل مؤثر بر رشد و استقرار نظام آموزشی نوین در یزد از مشروطه تا پایان پهلوی اول**، مجله پژوهش‌های تاریخی، سال پنجاه و ششم، دوره جدید، سال دوازدهم، شماره اول (پیاپی ۴۵)، بهار.
- پیلتن، فرزاد (۱۳۸۹)، **وضع مطبوعات پیش و پس از انقلاب مشروطه**، اطلاعات سیاسی-اقتصادی (ویژه نامه مشروطیت ۲)، سال بیست و پنجم، شماره اول و دوم، مهر و آبان.
- پولاک، یاکوب ادوارد، (۱۳۶۸)، **سفرنامه پولاک (ایران و ایرانیان)**، ترجمه کیکاوس جهاننداری، تهران: خوارزمی.
- جمال زاده، ناصر؛ ندافان، مسعود و بیگی، علی رضا (۱۴۰۰)، **بازخوانی تصویر ذهنی علما و روشنفکران عصر مشروطه از قانون**، پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال یازدهم، شماره سوم، پاییز.
- حسینی گل سفیدی و کریمی زنجانی اصل، آمنه و محمد (۱۳۷۵)، **سازگاری در قدرت سیاسی، نگاهی گذرا به ساختار قدرت در ایران عصر قاجار**، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، ش ۱۱۳ و ۱۱۴، صص ۹۹-۱۱۴.
- حضرتی، حسن و ملایی توانی، علی رضا (۱۳۸۷)، **مشروطه ایران و عثمانی؛ بررسی تطبیقی**، چاپ اول، تهران: انتشارات مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.

- خسروبیگی و قلاوند، هوشنگ و زهرا (۱۳۹۵)، **تقسیمات سیاسی و ساختار تشکیلاتی ایالت فارس در دوره قاجار (۱۳۱۳-۱۲۱۰ق)**، پژوهشنامه تاریخ های محلی ایران، سال چهارم، شماره دوم، پیاپی، صص ۵۱-۴۱.
- خورشید، «مکتوب یکی از جوانان وطن»، ش ۴۴، غره شعبان ۱۳۲۵، ص ۳.
- راسخی، محمد و بخشی زاده، فاطمه (۱۳۹۳)، «مفهوم قانون در عصر مشروطه: نویسندگان متقدم»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، شماره ۶۸، صص ۲۳-۱.
- رحمانیان، داریوش (۱۳۸۹)، **تاریخ تفکر سیاسی در دوره قاجاریه**، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- روزنامه قانون (ملکم)، رجب ۱۳۰۷ق، ش ۱.
- سادات نژاد، فاطمه؛ یزدانی مقدم، سهراب؛ مختاری، محمد تقی (۱۳۹۹)، **بررسی روند تغییر نهاد وزارت و ایجاد وزارتخانه های جدید در جریان انقلاب مشروطه**، مجله تاریخ ایران، دوره ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان.
- صحرائی قاسم و نظری، علی (۱۳۸۶)، **بازتاب مشروطیت در اشعار نسیم شمال و احمد شوقی**، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره هشتم، بهار و تابستان.
- صفایی، ابراهیم (۱۳۶۳)، **رهبران مشروطه، مشتمل بر ۲۴ بیوگرافی و شرح جالب و شگفت انگیز کلیه حوادث و وقایع نهضت مشروطه ایران**، تهران: انتشارات جاویدان.
- فرجیها، محمود جواد، حسین (۱۳۹۳)، **مطالعه جرم شناختی تخلفات و فساد اداری**، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال چهاردهم، شماره ۵۴، صص ۲۶۶-۲۴۳.
- طالبوف، عبدالرحیم بن ابوطالب نجار (۱۳۲۹ق)، **سیاست طالبی**، بی جا.
- طالبوف، عبدالرحیم بن ابوطالب نجار (۲۵۳۶)، **مسالك المحسنین**، تهران: انتشارات شبگیر.
- فوران، جان (۱۳۹۲)، **مقاومت شکننده تاریخ تحولات اجتماعی ایران از سال ۱۵۰۰ میلادی تا انقلاب اسلامی ایران**، چاپ چهاردهم، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- مراغه ای، حاج زین العابدین (۱۳۸۴)، **سیاحتنامه ابراهیم بیگ**، به کوشش: محمدعلی سپانلو، تهران: آگه.
- مربجی، شمس الله (۱۳۸۶)، **بازشناسی جریان های روشن فکری در ایران**، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۳۷.
- ملک زاده، مهدی (۱۳۶۳)، **تاریخ مشروطه ایران**، ج ۲، تهران: انتشارات علمی.
- کهن، گوئل (۱۳۶۲)، **تاریخ سانسور در مطبوعات ایران**، ج ۱، از صدور فرمان مشروطیت تا کودتای ۱۲۹۹ خورشیدی، تهران: انتشارات آگه.
- کرزن، جورج.ن. ارد، (۱۳۵۰)، **ایران و قضیه ایران**، ج ۲، ترجمه وحید مازندرانی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- کوبک دری، «قابل توجه وزارت مالیه»، س ۳، ش ۱۴، ۸ جمادی الاولی ۱۳۲۵، ص ۷-۶.
- محیط طباطبایی، محمد (۱۳۷۵)، **تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران**، تهران: انتشارات بعثت.
- **اصلاح بودجه یا نجات مملکت**، مساوات، س ۱، ش ۵، دهم شوال ۱۳۲۵، ص ۱.
- «قابل توجه وزارت مالیه»، مساوات، س ۱، ش ۱۰، ۲۱ ذی الحجه ۱۳۲۵، ص ۸.
- «قابل توجه وزارت مالیه»، مساوات، س ۱، ش ۱۱، ۲۸ ذی حجه ۱۳۲۵، ص ۸.
- «مساوات»، مساوات، س ۱، ش ۲، ۱۹ رمضان ۱۳۲۵ق، صص ۴-۳.
- «مساوات»، مساوات، س ۱، ش ۶، ۱۷ شوال ۱۳۲۵ق، صص ۴-۳.

- «قابل توجه وزارت مالیه»، مساوات، س ۱، ش ۱۲، ۶ محرم ۱۳۲۶، ص ۷.
- مساوات، س ۱، ش ۱۳، ۱۳ محرم ۱۳۲۶ ق/۱۶ فوریه ۱۹۰۸ م، صص ۲-۳.
- «دیگر چه باید گفت»، مساوات، س ۱، ش ۱۴، ۲۰ محرم ۱۳۲۶ ق/۲۳ فوریه ۱۹۰۸ م، صص ۱-۴
- «قابل توجه وزیر داخله»، مساوات، س ۱، ش ۱۶، ۵ صفر ۱۳۲۶ ق/۸ مارس ۱۹۰۸ م؛ ص ۷.
- «سرمقاله»، مساوات، س ۱، ش ۱۶، ۵ صفر ۱۳۲۶، ص ۴.
- «در جامعه انسانی دوستی و یگانگی بی وحدت عقیده خریدار ندارد»، مساوات، س ۱، ش ۲۴، ۲۳ ربیع الثانی ۱۳۲۶ ق/۲۴ می ۱۹۰۸ م، صص ۱-۵.
- «صبح سعادت وطن را شام نحوست رسید»، مساوات، س ۱ شماره ۲۵، یکشنبه سلخ ربیع الثانی ۱۳۲۶ ق/۳۱ می ۱۹۰۸ م، صص ۱-۲
- وارسته فر، افسانه و عامری، دلشاد و افشاری نادری، افسر (۱۳۸۹)، تصویر جامعه در اشعار سید اشرف الدین گیلانی «نسیب شمال»، پژوهشنامه فرهنگ و ادب، سال ششم، شماره ۱۰، پاییز و زمستان.
- ولایتی، علی اکبر (۱۳۹۲)، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، چاپ پنجاه و یکم، قم: نشر معارف.
- یزدانی، سهراب (۱۳۹۶)، مشروطه؛ یک انقلاب سیاسی ناتمام، گفت‌وگو با خیرگزاری کار ایران (ایلنا).

References:

- Adamiyat, Fereydoun (1968), Mirza Agha Khan Kermani's Thoughts, Tehran: Tahori.
- Asil Hojatullah (1990), treatises of Mirza Malkam Khan, Tehran: Nashre nei
- Babaei Zarch, Ahmed; Torabi Farsani, Sohaila and Mirhosseini, Mohammad Hassan, (2019), factors affecting the growth and implementation of the modern education system in Yazd from the constitution to the end of the first Pahlavi period, Historical Research Journal, 56th year, new period, 12th year, first issue. 45 in a row), spring.
- Pilton, Farzad (2009), the situation of the press before and after the constitutional revolution, political-economic information (special letter of constitutionalism 2), 25th year, first and second issue, October and November.
- Polak, Jacob Edward, (1990), Polak's travel book (Iran and Iranians), translated by Keikavus Jahandari, Tehran: Khwarazmi.
- Jamalzadeh, Nasser; Nadafan, Masoud and Beigi, Ali Reza (2022), rereading the mental image of scholars and intellectuals of the constitutional era of the law, Islamic World Political Research, 11th year, 3rd issue, autumn.
- Hosseini Gol-Safidi and Karimi Zanjani Asl, Amina and Muhammad, (1997), Consistency in political power, a brief look at the structure of power in Iran during the Qajar era, Journal of Political-Economic Information, Vol. 113 and 114, pp. 114-99.
- Hazrati, Hassan and Melai Tawani, Ali Reza (2009), Iran and Ottoman Constitution; Comparative study, first edition, Tehran: Institute of Research and Development of Human Sciences Publications.

- Khosroubigi and Qalavand, Hoshang and Zahra (2015), political divisions and organizational structure of Fars province during the Qajar period (1210-1313 AH), Iranian local history research journal, fourth year, second issue, consecutive, pp. 41-51.
- Khorshid, "Letter of one of the youth of Watan", p. 44, Ghare Sha'ban 1907, p. 3.
- Rasakhi, Mohammad and Bakshizadeh, Fatemeh (2014), "The Concept of Law in the Constitutional Era: Early Writers", Legal Research Quarterly, No. 68, pp. 1-23.
- Rahmanian, Dariush (2011), History of Political Thought in the Qajar period, second edition, Tehran: Payam Noor University Publications.
- Law newspaper (Malkam), Rajab, 1889, No. 1.
- Sadat Nejad, Fatima; Yazdani Moghadam, Sohrab; Mokhtari, Mohammad Taqi (2019), examining the process of changing the ministry institution and creating new ministries during the constitutional revolution, Iranian History Magazine, Volume 13, Number 1, Spring and Summer.
- Sahrai Qasim and Nazari, Ali (2006), reflection of constitutionalism in the poems of Nasim Shamal and Ahmad Shoghi, Persian Language and Literature Research, No. 8, Spring and Summer.
- Safaei, Ebrahim (1985), Constitutional Leaders, including 24 biographies and interesting and surprising descriptions of all events and events of Iran's constitutional movement, Tehran: Javidan Publishing House.
- Farjiha, Mohammad and Javadi, Hossein (2013), Criminological study of violations and administrative corruption, Social Welfare Quarterly, 14th year, No. 54, pp. 266-243
- Talebov, Abd al-Rahim bin Abu Talib Najjar (1911), Talebi politics, without reference.
- Talebov, Abd al-Rahim bin Abu Talib Najjar (1977), Masalak al-Mohsenin, Tehran: Shabgir Publications.
- Foran, Jan (2012), Fragile Resistance (History of Iran's Social Developments from 1500 AD to the Islamic Revolution of Iran), 14th edition, Tehran: Rasa Cultural Services Institute.
- Maragheh, Haj Zain-ul-Abdin (2006), Ebrahim Bey's travelogue, edited by: Mohammad Ali Sepanlou, Tehran: Agh.
- Mariji, Shamsullah (2008), recognizing intellectual currents in Iran, Political Science Quarterly, No. 37.
- Malekzadeh, Mehdi (1985), Iran's Constitutional History, Volume 2, Tehran: Scientific Publications.
- Kohn, Goel (1984), History of Censorship in the Iranian Press, Vol.1, from the issuance of the Constitutional Decree to the 1299 Solar Coup, Tehran: Aghat Publications.
- Kurzen, George N. Ard, (1972), Iran and the Iranian case, vol. 2, translated by Vahid Mazandarani, Tehran: Book Translation and Publishing Company.

- Kokob Dari, "Remarkable by the Ministry of Finance", Q3, No. 14, 8 Jumadi Al-Awli 1907, pp. 6-7
- Mohit Tabatabai, Mohammad (1997), Analytical History of Iranian Press, Tehran: Ba'ath Publications.
- Reforming the budget or saving the country", Mosavat, Q1, No. 5, 10th of Shawwal 1907, p.1.
- "Remarkable Ministry of Finance", Mosavat, Q1, No. 10, 21 Dhul Hijjah 1907, p. 8.
- "Remarkable by the Ministry of Finance", Mosavat, S, No. 11, 28 Dhu Hijjah 1907, p. 8.
- "Mosavat", Mosavat, Q1, Vol. 2, 19 Ramadan 1907, pp. 3-4.
- "Mosavat", Mosavat, Q1, Q6, 17 Shawwal 1907 AH, pp. 3-4.
- "Remarkable Ministry of Finance", Mosavat, Q1, No. 12, 6 Muharram 1908, p. 7.
- Mosavat, Q1, No. 13, 13 Muharram 1326/16 February 1908, pp. 2-3.
- "What else needs to be said", Mosavat, S. 1, No. 20, 14 Muharram 1326 AH/23 February 1908, pp. 1-4
- "Remarkable by the Minister of Interior", Mosavat, Q1, Sh16, 5 Safar 1326 AH/March 8, 1908; P. 7.
- "Editorial", Equatorial, Q1, No. 16, 5 Safar 1907, p. 4.
- "In human society, there is no buyer for friendship and unity without unity of opinion", Mosavat, S. 1, No. 24, 23 Rabi al-Thani, 1908, pp. 1-5.
- "How did the evening bring the happiness of the country in the morning", Mosavat, Q1, No. 25, Sunday Salakh Rabi Al-Thani, 1908, pp. 1-2
- Varasteh Far, Afshana and Ameri, Delshad and Afshari Naderi, Afsar (2009), the image of society in the poems of Seyyed Ashrafuddin Gilani, "Nasim Shamal", Research Journal of Culture and Literature, Year 6, Number 10, Autumn and Winter.
- Velayati, Ali Akbar (2014), History of Islamic Culture and Civilization, 51st edition, Qom: Ma'arif Publishing House.
- wng-sheng lee&cahit-guven (2013), Engaging in Corruption: The Influence of Cultural Values and Contagion Effects at the Micro Level, IZA Discussion Paper No. 7685 October
- Yazdani, Sohrab (2016), Constitution; An unfinished political revolution, an interview with Iran's Labor News Agency (ILNA).